

HERREGÅRDSLIV: Beretninger fra århundredskiftet. Udgivet af OLE HØJRUP. Bind 1–8: Elever og forvalter. Karle, piger og daglejere. Stald- og havefolk. Skovfolk og skytte. Godsinspektør og forpagter. Tjenerskabet. Herskabet. Herregård og omegn. Kbh., Nationalmuseet, 1980–82. Ill. 268 kr. pr. bd.

»Nu ligger alle disse slotte rundt omkring i landet og pynter op i landskabet, ofte omgivet af store haver og parker – alt sammen noget der fryder øjet. Men der er noget andet, der ikke fryder øjet – i hvert fald ikke mit øje – det er de usle rønner, der som oftest ligger i udkanten af markerne og bebos af fattige daglejere og husmænd, der for ringe betaling er henvist til et langt liv at føre en trælbunden tilværelse uden udsigt til at forbedre deres livsvilkår. Alt sammen for at en familie kan føre en luksustilværelse ved hjælp af en stor tjenerstab, der står parat til at opfylde ethvert ønske. Men tiden fra omkring århundredskiftet har i høj grad ændret sig – heldigvis«.

Dette uddrag stammer fra en af de mange beretninger, hvorom dette monumentale ottebindsværk er bygget op. Meddelelsen, en bondesøn fra en lille hedegård, begyndte som stræbsom landvæsenselev og fik en vistnok selv i de kredse usædvanlig livsbane, der dog ikke førte til, hvad han dengang drømte om. Som så mange andre, der havde været i berøring med den type herregård, der kulminerede omkring århundredskiftet – hvor den bl.a. imponerede opvakte landvæsenselever fra andre miljøer ved sin driftstekniske formåen – affattede denne meddeler en beretning herom til Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (NEU) i begyndelsen af 1950'erne. Gårdtypen sang dengang på sidste vers, men det citerede rammer vel noget centralt også i eftertidens opfattelse af herregården. Der synes enighed om, at de nu ofte lidt forfaldne bygninger rummer arkitektoniske og kulturhistoriske værdier, som ikke bør gå tabt, og de har da også fået deres rigelige plads i litteraturen. Men vender man interessen mod de forskellige kulturelle og sociale miljøer, som herregården rummede, og hvori det foreliggende værk har sin berettigelse, og ser man et øjeblik også bort fra den særlige og i massemedierne ofte virtuost opdyrkede form for tiltrækning, som livet i de højere cirkler udøver på brede kredse også i dagens Danmark, ja så står herregården traditionelt som den store ødelægger af mennesker og ressourcer.

Dette skyldes ikke alene, at godsejerne i de sidste generationer har haft de politiske konjunkturer imod sig, først på landsplan og siden også på lokalt plan, og at historieforskernes og historieskrivernes interesser i samme tidsrum som regel har ligget hos andre samfundsgrupper. Det har også noget at gøre med, at gårdtypen fik sit særlige præg, bl.a. ved at den

øvrige landbefolkning kunne isolere alle med tilknytning til herregården, og det hænger endvidere sammen med, at det er de nederste dele af dens stærkt hierarkiske struktur, der fra begyndelsen har været bedst dækket ind i NEUs arkiver, bl.a. fordi det netop var denne del af herregårdssamfundet, der på godt og ondt kom i tættest kontakt med museumsfolkens traditionelle undersøgelsesområde, den førindustrielle bondekultur. Hvor vidt NEU spænder i dag ses af, at herregårdsværket skal være første led i en serie omfattende så vidt muligt beretninger fra alle kulturelle miljøer og alle egne af landet i årtierne på begge sider af århundredskiftet.

NEU blev oprettet i 1939 efter svensk forbillede med den opgave at indsamle beretninger om dansk kultur som supplement til museernes samlinger af genstande.¹ Det skete i samarbejde mellem sprog- og museumsfolk, som ville drage de faglige konsekvenser af den iagttagelse, at det ikke alene var dialekter og materiel kultur, men også udformningen af den daglige levevis, der dannede afgrænselige grupper i hvad man dengang forstod som det førindustrielle bondesamfund. Et kulturelt fænomen skulle følgelig ikke blot ses som resultat af en historisk udvikling og ud fra formmæssige kriterier, som det dengang var det almindeligste, men også i sammenhæng med funktion og miljø. Dette opbrud har paralleller inden for andre videnskaber og kunne fortjene en bredere historiografisk undersøgelse, men det står fast, at tankegangen var inspireret af den såkaldt historisk-geografiske skole, der gik sin sejrsgang i mange europæiske lande i disse årtier med planlægning af store europæiske atlasarbejder. Her i landet blev de traditionelle evolutionistiske metoder således suppleret med de historisk-geografiske metoders minutiøse kortlægning af kulturelle variationer og grænser.² Det er dog i denne sammenhæng værd at bemærke, at opbruddet i sin målsætning, som den er beskrevet overfor, også indeholder funktionalistiske og strukturalistiske træk, der rækker ud over den historisk-geografiske skole. Disse træk blev tilgodeset i NEU ved et bredere og mere omfattende indsamlingsarbejde, end det var tilfældet mange andre steder, men er vel i mindre grad kommet til deres ret i den analytiske virksomhed.

Institutionen fik en flyvende start med de særlige nationale konjunkturer under besættelsen og med støtte i et aktivt, folkeligt oplysningsarbej-

¹ Bidrag til NEUs historie findes bl.a. i Ole Hørup: *The Work of the National Museum's Ethnological Surveys Department*. Trykt i Holger Rasmussen (red.): *Dansk folkemuseum and Frilandsmuseet. History and Activities* (1966). Bjarne Stoklund: *Europæisk etnologi*. Trykt i Sv. Ellehøj m.fl. (red.): *Københavns Universitet 1479-1979*, XI. *Det filosofiske Fakultet*, 4. del (1979).

² Se f.eks. Svend Jepsen: *Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser. Fortid og Nutid*. XV (1943).

de, der bl.a. resulterede i et net af meddelere ud over landet. Der er indtil nu indgået o. 40.000 beretninger i NEUs arkiver, men atlasarbejdet er trods mange internationale kontakter aldrig nået ud over det foreløbige stade, hvilket bl.a. skyldes, at indsamlingsarbejdet fra begyndelsen som ovenfor nævnt har været meget bredt anlagt. Det ses bl.a. af, at beretningerne dels er forfattede med støtte i en række udsendte spørgelister, udarbejdet i den hensigt at få klarlagt bestemte fænomener (en arbejdsproces, en skik osv.), og dels består de af egentlige levnedbeskrivelser, der i øvrigt som oftest er udarbejdet i forbindelse med besvarelsen af en spørgeliste.

I en tid hvor »oral history« og erindringsmateriale står i høj kurs blandt historikere og et bredere publikum, kan der være grund til at pege på, at spørgelisteformen kun er en blandt flere af etnologernes indsamlingsmetoder. Dens store fortrin er, at den muliggør en grundig behandling af bestemte emner inden for økonomisk overkommelige rammer, men den giver samtidig en række problemer ikke mindst af repræsentativ art. Noget væsentligt er, at man generelt kun får fat i den bedst motiverede del af befolkningen, der tilmed ofte kan have svært ved at acceptere spørgeliste-forfatterens disposition af stoffet, og ydermere kræver det ret omfangsrige skriftlige arbejde en fortrolighed med denne erkendelses- og fremstillingsform, som ikke alle nok så motiverede meddelere selv er i stand til at opvise. Det er forhold, der træder tydeligt frem ved blot en overfladisk gennemgang af herregårdsværket. Man hører meget om de i hierarkierne lavest placerede f.eks. i mark og stald, og også om de socialt utilpassede, men det er mere sjældent disse grupper selv kommer til orde (for de socialt utilpassedes vedkommende med mindre de senere har fået hold over deres tilværelse), ligesom der helt mangler beretninger fra enkelte erhvervsgrupper som ammen, gåsekonen og hønsepigen samt (måske mere overraskende) kontoristen fra godskontoret. Påfaldende er det på den anden side også, hvor få fra den øverste ende af skalaen, herskabet, der har medvirket, og hvor meget det pågældende bind er præget af kvindernes erfaringer. En del af forklaringen er vel standens i sig selv ikke uforståelige bitterhed over jordlovskomplekset af 1919, der i realiteten betød konfiskation af store arealer og hermed fjernede det økonomiske grundlag for mange familiers særlige livsform.

Herregårdsværket er bemærkelsesværdigt ved at være den første større samling beretninger, der er udgivet på videnskabeligt grundlag uden at være disponeret efter evolutionistisk-typologiske kriterier. Udgiveren, Ole Højrup, f. 1924, er cand.mag. i historie og geografi, og via denne uddannelse og ansættelser først som studentermedhjælp og siden som

museumsinspektør og daglig leder af NEU er han blevet præget af og har selv kunnet præge det faglige opbrud, som denne institution som nævnt stod for. Det skal dog bemærkes, at de regionale forskelle, som spiller en så stor rolle for institutionens daglige arbejde, bevidst er nedtonet i dette værk, hvor herregården først og fremmest ses som et lukket system, et samfund med en mængde livsformer, der trives meget tæt på hinanden og alligevel er så forskellige.

I fremstillingen er disse livsformer først og fremmest bestemt af de arbejdsområder, der findes på herregården i denne periode, årene fra o. 1880 til o. 1920, og rækkefølgen af de enkelte bind synes hovedsageligt betinget af et så kompliceret fænomen som de enkelte erhvervsgruppers sociale status samt af den afstand, de har haft til gårdens centrum, herskabets verden. Når bind I omhandler »Elever og forvalter«, er årsagen dog næppe, at udgiveren anser disse grupper for at befinde sig i bunden af herregårdshierakiet. Snarere skyldes det et andet forhold, som udgiveren har taget meget alvorligt, nemlig hensynet til læseren uden særlige forudsætninger, og nogle af elevernes beretninger er særdeles velegnede til introduktion i herregårdens verden. For det første bærer de, på trods af at de er skrevet af gamle mænd, præg af en holdningsmæssig socialiseringsproces, idet en del af de unge landvæsenselever i alt fald i den første tid så herregården udefra med det grundtvigianske bondesamfunds strenge normer.

Som alle formelle abstraktioner, der skal holde sammen på et stort og heterogent stof, giver udgiverens valgte disposition vanskeligheder, noget han dog i vid udstrækning har kunnet tage højde for i form af gennemtænkte manchetkommentarer, overskrifter og noter, eksempelvis ved at påvise forskelle i arbejdsorganisationen på små og store gårde. Tilbage står dog efter mit skøn, at de sammenhænge i herregårdsstrukturen, som etableres ved udgiverens virtuose klippe- og redigeringsarbejde, har fået et mekanisk præg. Herregården og dens enkelte arbejdsfællesskaber og livsformer, som direkte og indirekte er bygget op omkring de enkelte beretninger (og andre der ikke er offentliggjort), fungerer som tidligere nævnt stort set som i lukkede systemer og ses mindre i sammenhæng med traditioner og omgivende miljøer, end man kunne forvente på baggrund af de faglige visioner i 40'erne. Det kan med andre ord være vanskeligt at se, hvorledes de enkelte fænomener er opstået og har kunnet opretholdes, og at der næppe blot er tale om et fremstillingsmæssigt problem, men også om en metodisk svaghed, understreges vel af, at udgiveren i sin meget kortfattede historiske indledning til første bind, hvor emnet herregården netop sættes i bredere sammenhæng, ikke koncentrerer sig om disse fortrinsvis sociale og kulturelle aspekter, men først og fremmest

placerer herregården som institution i en traditionel politisk-økonomisk ramme fra 1200-årene og op til 1919.

Dette træk, der på forskellig måde er fælles for mange af den »holdningskomplekse« forskergeneration, som udgiveren tilhører, gør sig også gældende på en anden led. I de første syv bind, hvor de enkelte led i herregårdsorganisationen præsenteres, er målet angiveligt at nå frem til »sandheden« (som det skrives), og det sker ikke ved afprøvning af en fast udformet helhedsopfattelse, en teori, men ved en nuanceret og afbalanceret fremlæggelse af stoffet, hvor der ikke foregives repræsentativitet i statistisk forstand, men hvor det forudsættes, at de enkelte meddelere (og forskeren selv) kun er i stand til at klarlægge en del eller ét aspekt af virkeligheden. Dette aspekt kan indkredses ved udgiverens kendskab til såvel meddeler som ophavssituation, og det kan korrigeres ikke alene af kontrasterende tekster (og her er landvæsenselevernes bidrag blandt de mest interessante), men også af det omfattende og seværdigt gengivne billedmateriale, hvis virkelighed er af en anden karakter end teksternes.

Det afsluttende bind, hvor emnet ikke længere er herregårdsorganisationens enkelte led, men »herregård og omegn«, har en helt anden karakter, hvilket må tilskrives emnets store omfang i forbindelse med et begrænset kildemateriale og ikke mindst udgiverens gennemgående modvilje mod at presse en fast udformet helhedsopfattelse ned over det materiale, som han opfatter som unikt. I dette bind ser han det ikke længere som sin opgave at afveje de fremsatte synspunkter, men at finde frem til udtalelser, der kan belyse holdninger og synspunkter, uanset om disse, som det hedder, er begrundede, velovervejede eller følelseladede. Sandheden er, skriver han nu, at sådanne synspunkter har eksisteret. Den stramme disposition fra de foregående bind er opgivet, og i en løsere ramme bliver vi præsenteret for en række udvalgte temaer, der korrigerer indtrykket af herregården som en lukket verden, og hvor gårdtypen i højere grad end i de foregående bind ses ikke blot som en social og kulturel, men også som en politisk og økonomisk faktor.

Tiden efter 1870 er blevet karakteriseret ved »foranderligheden som tilstand« af en etnolog, der samtidig har påpeget, hvor meget af det, der skabtes i periodens første fase uden for de materielle og tekniske felter, der er blevet stående siden.³ Det er mit hovedindtryk, at dette bind bekræfter denne karakteristik af perioden 1880–1920, hvor godsejerne mistede grebet om den politiske udvikling, men hvor herregården driftsøkonomisk var på toppen og for de fleste syntes at indeholde næsten

³ Bjarne Stoklund: Signalement af en epoke. Trykt i Det forsømte århundrede. Arv og Eje 1976. Årbog for Dansk Kulturhistorisk Museumsforening.

ubegrænsede ressourcer, og hvor få fænomener, som udgiveren skriver et sted, var så præget af fortiden som netop herregården med hensyn til omgivelsernes holdning.

For en historiker ligger værkets største værdi nok i, at det åbner mulighed for at nå frem til møder mellem sådanne strukturer med forskellige tidsforløb, omend det må anses for en mangel ved et så omfattende arbejde, at der ikke i højere grad lægges op til konklusioner, forstået som sammentrækninger af de fortidige begivenheder, af denne eller anden art. Udgiverens dispositioner rejser som tidligere nævnt en række problemer af teoretisk og metodisk art, men alligevel vil værket nok stå centralt blandt de studier af livsformer og mentaliteter, som sikkert vil se dagens lys i de nærmeste år. For til slut at vende tilbage til et af de problemer, jeg tog op i indledningen, så var en af forudsætningerne for den herskende driftsform, før mekaniseringen for alvor slog igennem, rigelig tilgang af arbejdskraft, og beretningerne kan bekræfte det indtryk af herregården som den store ødelægger af mennesker og ressourcer, som var en væsentlig del af baggrunden for jordlovene af 1919. Men beretningerne viser også, at herregården blev opfattet som et kærkomment, omend materielt kummerligt fristed af dem, som ikke kunne eller ville leve op til bondesamfundets strenge normer, et alternativ til byen og Amerika. Konklusionen kunne være, at disse fænomener skal ses i sammenhæng med det mentalitetsskred fra en idealistisk-organisk virkelighedsopfattelse med klart patriarkalske træk henimod en naturvidenskabelig instrumentel forklaringsmåde, der gjorde sig gældende mange andre steder i det danske samfund i disse år, og som på mangfoldige områder efterhånden trængte ind i herregårdens verden, driftsmæssigt bl.a. ved rationel forstmæssig pleje. På præcis dette punkt kunne jagtinteresser dog veje tungere, ligesom hensynet til ældre, udtjente arbejdsfolk kunne være afgørende i have og gartneri. Hvorom alting er, så faldt de økonomiske forudsætninger for denne særlige driftsform i det store og hele bort med lensafløsningen og de stigende kapitalkrav til mekaniseringen, men pointen er, at mentaliteten har kunnet overleve selv blandt folk, der har oplevet meget slette arbejdsforhold på herregårde langt op i tiden. »Der er jo noget særligt ved de store huse«, som en gammel husmandskone betroede udgiveren ved et foredrag om herregårdsliv i 1981.

Jens Henrik Tiemroth